

**ÜNLÜ AZERBAYCAN YAZARI CELİL MEHMET KULİZADE ÜZERİNE
YENİ BİR İNCELEME
(HAMİDE MEHMETKULİZADE HATIRALAR (Hazırlayan: Doç. Dr. Fatma
Özkan), Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara, 2002, 320 s.)**

Dr. İsa HABİBBEYLİ*

Büyük taassuf hissiyle itiraf etmek lazımdır ki, Azerbaycan'da hakkında en fazla bilimsel ve edebî araştırma eseri yazılan yazar Mirze Celil Mehmetkulizade (1869-1932) henüz Avrupa ülkelerinde ve Türk-Müslüman dünyasında yeteri kadar tanınmıyor. Kardeş Türkiye Cumhuriyeti'nde de hakkında bir çok makale ve broşürlerin yayınlanmasına, onun eserlerinden bazı örneklerin okurlara sunulmasına rağmen Mirze Celil'in geniş alanda tanıtılması başarısızdır. Oysa ki 20. yüzyılın başlarındaki Azerbaycan hayatını, asıl Azerî karakterini öğrenmenin yanı sıra Türkiye ile ortak kaderimiz, her iki ülkede millî uyanışın, kalkınmanın gidişi ve problemlerimizi doğru düzgün anlamak ve anlatmak için Mirze Celil Mehmetkulizade'nin kişiliği ve eserleri ile kıyaslanabilecek ikinci bir kaynak daha bulmak çok zordur. Bu bakımdan tanınmış araştırmacı Doç. Dr. Fatma Özkan'ın Hamide Hanım Mehmetkulizade'nin büyük yazar ve demokrat Mirze Celil hakkındaki hatıralarını Türkiye Türkçesi'ne aktararak yayımlaması büyük bir önem taşımaktadır. Ankara'da Kültür Bakanlığı Yayınları arasında yer alan bu hatıralar Mirze Celil Mehmetkulizade'nin tanıtılmasında ileriye doğru atılmış çok değerli bir adım niteliğindedir. Çünkü Azerbaycan'ın ünlü kadın, aydın ve eğitimcisi (maarifçisi) Hamide Mehmetkulizade'nin (1873-1955) hatıraları üstad Mirze Celil hakkında yazılmış çok sayıda eserler arasında yazarın karmaşık hayatı, şahsiyeti, çevresi, edebî yaratıcılığı üzerine yaygın fikir oluşturmak bakımından diğer eserlerle kıyaslamada daha geniş olanaklara sahip bulunmaktadır. Eserin hatıra janrının özelliklerine uygun bilimsel ve publisist üslupta kaleme alınması, hem de hatıraların yazarın hayatını bütün yönleriyle görünen ve görünmeyen taraflarıyla bilen bir şahıs, yani vefalı hayat arkadaşı tarafından yazılması burada Mirze Celil Mehmetkulizade'nin bütün tutumu, temel özellikleri ile sunulmasına ortam sağlamıştır. Bu yüzden de yalnız geniş okuyucu kitlesi değil, hatta Mirze Celil'in araştırmacıları da Celil Mehmetkulizade'yi diğer ilmi ve edebî eserlerden daha çok Hamide Hanımın hatıralarından öğrenmek fırsatını bulmuşlardır. Bu bağlamda Fatma Özkan, Hamide Hanımın Hatıralar'ını Türk okurlarına sunmakla Mirze Celil gibi seçkin bir yazarı tanıtmak bakımından ciddi bir dönüş oluşturmuş, mevcut boşluğu kısmen de olsa doldurmayı başarmıştır. Aslında, hatıraları Anadolu Türkçesi'yle yayımlamakla Hamide Hanımın Azerbaycan'da gerçekleştirdiği faaliyeti Fatma Özkan aynen Türkiye'de yerine getirmiştir.

* Naççıvan Devlet Üniversitesi Rektörü, Millî Bilimler Akademisi Aslı Üyesi, Azerbaycan.

Fatma Özkan, "Azerbaycan'da yenilikçi bir öncü: Celil Mehmetkulizade" adlı ile yayımladığı Hatıralar kitabının Türkiye'de daha kolay algılanması, anlaşılması amacıyla kitaba birçok bilimsel bölümler de eklemeyi uygun görmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Kültür eski Bakanı Prof. Dr. Suat Çağlayan'ın yazdığı "Sunuş", Celil Mehmetkulizade'nin hayatı ve yaratıcılığına genel şekilde ışık tutuyor. "Sunuş"daki aşağıdaki görüşler, düşünceler Mirze Celil 'in faaliyetinin özünü doğru bir şekilde özetliyor: "*Celil Mehmetkulizade edebî ve fikrî etkinlikleriyle olduğu kadar toplumsal ve özel yaşamıyla da devrine, Azerbaycan tarihine damgasını vurmuş kişilerden biridir. Mirze Celil hayatı boyunca sürdürdüğü faaliyetlerle Azerbaycan'da yeni bir edebî çıkışın, siyasal ve toplumsal anlayışın simgesi olmuştur.*"

Kitabın Celil Mehmetkulizade'ye ayrılmış bölümünde Fatma Özkan bu seçkin yazarın hayat hikâyesini, ve onun yaratıcılık yolunu, aynı zamanda sanat ilkelerini, ideallerini Türk okuyucularına ulaştırmıştır. İstinad ettiği kaynakların bazılarını belirtmemesine rağmen bu bölümden açıkça görülmüyor ki, Fatma Hanım Celil Mehmetkulizade ile ilgili Azerbaycan'da yapılmış son araştırmalardan da haberdardır. Bu da kendiliğinden Mirze Celil hakkında yeni, doğru bilgi ve kanaatlerin kitapta yer almasıyla sonuçlanmıştır. Araştırmacının Celil Mehmetkulizade'nin doğum tarihini 1869 şeklinde takdim etmesi, yazarın "Er", "Lenet", "Oyunbazlar" adlı eserlerinden söz etmesi, bir takım özgeçmiş bilgilerini doğru olarak aktarması son yıllarda yapılan araştırmalardan haberdar olması sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca Fatma Özkan, Celil Mehmetkulizade'nin kendine özgü niteliklerini, onun benzersiz hizmetlerini orijinal pozisyonundan değerlendirmiştir. Onun kanasına göre Celil Mehmetkulizade "*şöhretli bir yazar olmasının yanı sıra hayatını halkın aydınlanıp ilerlemesine adanmış idealist bir dava adamı, örnek bir insandır. O, fedakâr, yerine göre rind, yeniliklere açık, iyi bir aile babası, sosyal ve siyasî meselelere yerli çözümler üretmenin peşinde olan aydın bir fikir adamıdır.*"

Hamide Hanım Mehmetkulizade'nin hayat ve faaliyetinin temel gayesini, anlamını ifade etmek bakımından da Fatma Özkan'ın aşağıdaki fikirleri yalnız onun kendine özgü görüşlerinden oluşmaktadır: "*Mirze Celil 'in ...sevdiği hayat arkadaşı Hamide Hanım devrin şartlarına göre kendisini çok iyi yetiştirmiş aydın ve kültürlü bir kadındır. Eşinin eserlerini Rusça'ya çevirebilecek kadar mükemmel seviyede yabancı dil bilen Hamide Hanım güçlü kişiliği ve müteşebbis ruhuyla ailesine, çevresine ve milletine faydalı olmaya çalışan ileri görüşlü bir hanımdır, hayırsever ve cesur birisidir.*"

Abbas Zamanov'un, Hamide Hanım Mehmetkulizade ve onun Hatıraları hakkındaki düşüncelerini ortaya koyan 'Hayat Arkadaşı' makalesinin de kitaba dahil edilmesi, bu eğitimci (maarifçi) Azerbaycan kadınına daha yakından tanımaya imkân vermektedir. Bütün bunlar, yani Mirze Celil ve Hamide Hanım hakkındaki orijinal değerlendirmeler, gerekli açıklamalar, Hatıralar kitabında tasvir edilen olayların açık bir şekilde anlaşılmasına yardım ediyor.

Fatma Özkan'ın kitapta hatıraları arşivlerde arayıp ortaya çıkaran, önce Rusça, sonra Azerbaycan Türkçesi'yle okuyucuların eline ulaştıran yukarıda adı geçen Prof. Dr. Abbas Zamanov hakkında ayrıca bir bölümde söz etmesi, bilgi aktarması da dikkati çekiyor. Kitaptaki bilgiler daha Sovyet rejimi devrinden tanınmış Abbas Zamanov'la ilgili tasavvurları daha da netleştirme ve zenginleştirmeye hizmet etmektedir. Nihayet ki, Hatıralar adıyla özel bir bölümde Hamide Hanım Mehmetkulizade'nin üstad Mirze Celil hakkındaki gözlemleri ve düşünceleri sunulmuştur. Söz açılmışken belirtelim ki, Hatıralar, Mirze Celil hakkında en iyi ve güvenli kaynak olmanın yanı sıra, hem de Azerbaycan, hatta janrının, edebiyatının şaheserini oluşturmaktadır. Bizim kanımızca, Türkiye basını Hamide Hanım Mehmetkulizade'nin Hatıralar'ının sadece Azerbaycan edebiyatında değil, tüm Türk Dünyası Edebiyatında hatıra janrına örnek olarak bir edebî numune gibi yerini tespit etmeye imkân sağlayacaktır.

Fatma Özkan, Hatıralar'ı Türkiye Türkçesi'ne çevirirken yazarın dilini ve üslubunu korumaya gayret göstermiştir. Hatıralar öyle bir düzeyde takdim edilmiştir ki, bu eseri Türk okuyucusu ile aynı zamanda diğer Türk halkları temsilcileri de okuyup anlayabilirler. Eserde adları geçen tarihî şahsiyetler ve bazı olaylar hakkında Fatma Özkan'ın yerinde verdiği açıklamalar Hatıralar'ın Azerbaycan dışında da geniş bir sahada tüm aydınlığı ile anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Ayrıca söz konusu izahlar Mirze Celil'le aynı edebî cepheyi, düşünceyi temsil eden Mirze Aliekber Sabir, Ali Nezmi, Mirze Aliekber Mehmetkulizade, Alikuli Gamküsar, Eynelibey Sultanov, Mehmettağı Sidgi, İsa Sultan ve Mehmedağa Şahtahtlı, Ahmedbey Cevanşir, Hacı Zeynalabidin Tağıyev, Neriman Nerimanov, Üzeyir Hacıbeyov, Abdurrehmanbey Hakverdiyev, Rızakuli Necefov ve başkaları gibi edebî şahsiyetlerin Türkiye'de bu vesileyle Türk Dünyası'nda da yakından tanınmasına ışık tutacaktır.

Hatıralar kitabı, Celil Mehmetkulizade'nin hayat öyküsünü bütün açıklığıyla Türkiye ve Türk Dünyası okuyucularına ulaştırmaktadır. Aynı zamanda 'Hatıralar' müellifi Hamide Hanım Mehmetkulizade'nin de dünya görüşü, edebî zevki, yazarlık yeteneği, aile ilişkileri, keskin hafızası hakkında da geniş bir tasavvur yaratmaktadır.

Kitapta verilen Mirze Celil, Hamide hanım ve diğer aile üyelerinin fotoğrafları Hatıralar kitabında canlılık ve renk katıyor. Bu şahsiyetleri tanımayan Türk okuyucusuna onların ışıklı emelleri, faaliyetleri ve karakterlerinin yanı sıra portre çizgilerini de olduğu gibi tasavvur etmeye ortam sağlıyor.

Yukarıda anlattıklarımızın yanı sıra kitapta bazı eksikliklere de rastlamaktayız. Şöyle ki, kitapta istinad edilen, faydalanılan önemli bilimsel kaynakların bazılarının isimlerinin verilmemesi, Mir Celal'in 'Dirilen Adam' romanının Mirze Celil'e isnat edilmesi, kardeşinin oğlu Teymurun Celil Mehmetkulizade'nin oğlu gibi gösterilmesi, yazarın babasının adının Hüseyingulu yerine Hüseyinoğlu gibi, bazen hal tercümesi faktörünün eksik verilmesi gibi hatalar göze çarpıyor. Ama bu hatalar 'Hatıralar' kitabının değerini azaltmıyor. Bu baskı ile, yani 'Hatıralar' kitabı ile, hem Mirze Celil Mehmetkulizade ve Hamide Hanım,

-342- İ. Habibbeyli: Ünlü Azerbaycan Yazarı Celil Mehmed Kulizade Üzerine Yeni Bir İnceleme

hem de geniş anlamda 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarının Azerbaycan Edebiyatının ve toplumsal (sosyal) fikri zihniyetinin Türkiye'de ve Türk Dünyası'nda daha yakından tanınma imkânı sağlanmıştır. Bu kitap aynı zamanda Celil Mehmetkulizade'nin edebî eserlerinin de kardeş Türkiye Cumhuriyeti'nde basılması, yayınlanması zorunluluğunu da ortaya koymuş bulunuyor.

Kitabı yayına hazırlayan Doç. Dr. Fatma Özkan'ı bu vesile ile tebrik eder çalışmalarında başarılar dilerim.